

Гришко О. П.,
аспірант кафедри журналістики та філології
Сумського державного університету

СЕНТИМЕНТАЛЬНІСТЬ ЯК РИСА УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОМЕНТАЛЬНОСТІ В МОВІ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ

Анотація. У статті розглядається українська сентиментальність як риса етноментальності й подається дослідження особливостей її вияву в мові художнього національного дискурсу.

Ключові слова: ментальність, етноментальність, сентиментальність, демінутиви.

Постановка проблеми. Психічній структурі українця притаманні емоційність, чутливість, пестливість. Почуттєве начало в українців завжди переважало над розумовим. Тому сентиментальність – це одна з основних рис української етноментальності. Поняття етноментальності лежить у площині одразу кількох наук (психології, філософії, політології), особливо філології, то й вивчення потребує послідовного, системного, усебічного. Одним із напрямів вивчення цього явища є його дослідження крізь призму мовних знаків художнього національного дискурсу.

Актуальність дослідження полягає в тому, що в Україні етнічна ментальність і її вияв у мові, на відміну від багатьох інших етнолінгвістичних проблем, стала предметом вивчення лише в останнє десятиріччя, що пов'язано насамперед з ідеологічною актуалізацією поняття ментальності в умовах незалежності.

Ми маємо на меті дослідити вияв української сентиментальності в художній мові, що передбачає виконання таких завдань: визначення рис української етноментальності й виокремлення сентиментальності як однієї з її основних ознак, зокрема дослідження її вияву в мові українських художніх творів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Етнічна ментальність виявляється в панівному життєвому настрої людини, у характерних особливостях світосприйняття, у системі моральних вимог, норм, цінностей і принципів виховання, у формах взаємин між людьми, у сімейних засадах, у ставленні до природи та праці, організації побуту, свят, у конкретних актах самоорганізації етносу тощо [1, с. 255].

Серед дослідників, які приділяли значну увагу питанням ментальності, етноментальності, етнопсихології, національної ідентичності, що виявляються через мовні знаки, ідіостиль, значні здобутки з означеної теми демонструють такі мовознавці: С. Хрипко, О. Тараненко, О. Субтельний, В. Жайворонок, О. Переломова, В. Зосімов, Н. Ляшук та інші. Психологічний склад українського етносу, «дух народу», національний характер та інші сумісні з ментальністю проблеми завжди були у фокусі наукових інтересів таких українських мислителів, як Д. Антонович, Г. Ващенко, М. Костомаров, А. Кульчицький, Ю. Липа, В. Липинський, О. Потебня, Д. Чижевський, В. Щербаківський, В. Янів, Я. Ярема.

Німецькі вчені М. Лязарус і Г. Штайнталь дійшли висновку, що психологічна неповторність кожного етносу визначається психологічною подібністю індивідів, які належать до окремої нації. Слід зазначити, що особливості етнопсихологічної свідомості вчені досліджували шляхом порівняльного аналізу трьох компонентів: мови, міфології і вірувань, а також моралі й культури [2, с. 4].

Найбільш визначні здобутки в мовному аспекті української етноментальності належать найвідомішим етнопсихологам, етнографам, соціологам, історикам, письменникам: І. Нечую-Левицькому, І. Франку, Я. Яремі, О. Кульчицькому, В. Яневу, Б. Цимбалістому та ін.

Дослідниця Л. Райська у статті «Українська мова в етноментальному просторі» відслідковує взаємозв'язок між українською мовою й етноментальністю та на конкретних прикладах простежує процес самоідентифікації українського народу через його мову, яка відображає й формує етноменталітет [3].

Слід звернути особливу увагу на останню тезу, оскільки більшість дослідників українського менталітету наголошують на тому, що саме мова є одним із основних чинників, що формує уявлення людей про світ, довколишнє середовище та людей, котрі їх оточують, що дає змогу ідентифікувати себе як частину народу, що зветься українським.

«Поняття «етноментальний простір» ми розуміємо як традиційне світосприйняття національної спільноти, системі поглядів на світ певного етносу. Мова – ніби своєрідний мікроскоп, через який людина бачить і відкриває світ таким, яким його закарбовано в етнічній пам'яті. Як неодмінний атрибут нації, як основа національної культури, мова формує своєрідний аналог дійсності, перетворює світ у логічні та образні структури», – зазначає Н. Нікітіна [4, с. 101].

Загалом існує безліч класифікацій українських етноментальних рис. Так, філософ Ю. Павленко визначає такі риси, притаманні українському менталітету: емоційність (зокрема, у ставленні до природи), ліризм, кардоцентризм, усамітненість; ідеал внутрішньої і зовнішньої гармонії (миру); побутовий естетизм, індивідуалізм; плюралістична етика, що визначає за кожною людиною право на особистий життєвий шлях і долю; потяг до волі, прагнення рівності, що корелюється з відносним пригніченням раціоналістичної установки й упередженням, навіть ворожим ставленням до владних структур [5, с. 28]. О. Стражний зазначає, що це насамперед такі риси: осілість, хазяйновитість, консерватизм, миролюбство, сміливість, волелюбність, демократичність, духовність, обдарованість, сердечність, сентиментальність, почуття гумору, відкри-

тість, хитрість і лукавство тощо. До того ж, як вважає автор, деякі риси одночасно є і позитивними, і негативними. Наприклад, консерватизм і нерішучість часто заважали українцям вчасно починати діяти, вони вагалися, а тому втрачали час і позиції. Те саме стосується миролюбства, бо, плутаючи миролюбство з пасивністю, з небажанням бачити погане, наші предки зволікали й дозволяли сусідам зазіхати на нашу незалежність, а коли, нарешті, прокидалися та оцінювали всю складність ситуації, без кровопролиття вже було не обійтися.

Цікавий поділ складових етноментальності пропонує у своїй статті кандидат педагогічних наук В. Дрозд. Наведеною нижче класифікацією послуговувалися інші дослідники, зокрема дослідник етноментальності як філософської категорії Т. Поплавська [6, с. 52]:

Складові	Риси
Українська ментальність	Релігійність, волелюбність, працьовитість, любов до землі, терпимість, життєлюбство, милосердя, пісенність...
Український характер	Сентиментальний, емоційний, терплячий, послужливий, невибагливий, довірливий, доброзичливий, наївний...
Українська душа	Схильність до філософичності, щира, відкрита...

У свій час Д. Чижевський, досліджуючи національний характер українців, зазначав, що до характеристики національного типу можна йти трьома шляхами. Перший – дослідження народної творчості, другий – характеристика найбільш «блискучих» представників народу. Учений виділяє такі основні риси психічного укладу українця, як емоційність, сентименталізм, чутливість і ліризм, з іншого боку – індивідуалізм і прагнення до «свободи», яке в певних випадках «веде до самоізолювання, до конфлікту з усім та усіма, до розкладу усякої життєвої форми». І, нарешті, третя риса – неспокій і рухливість «більш психічні, ніж зовнішні», що у свою чергу сприяє здатності сприймати нове, створює передумови до психічної революції. Але ця риса має й негативний вияв – тенденція до протиборства, руйнування, з чим пов'язані криваві сторінки української історії [7, с. 6–7].

Як бачимо, така риса, як сентиментальність, чутливість (інколи навіть пестливість), зустрічаються в кожній класифікації, бо це не лише риси менталітету. Це явище значно глибше, воно існувало від витоків і формувало ту саму нашу етноментальність. Тому в мові українського народу зустрічається багато демінутивів.

Українцям притаманна наявність у системі словотворчих засобів української мови демінутивно-оцінних форм із пестливим значенням, а також зменшених форм, що відображає особливе ставлення українців до різних сфер суспільного й особистого життя, причому це явище спостерігається не лише в іменниках (*дівчинонька, чумаченько, місяченько, худобонька, мандрівочка, коханячко* та багато ін.), а й у прикметниках (*малесенький, добресенький, милесенький, тихесенький*), числівниках (*першенький, однесенький*), прислівниках (*добренько, сумненько, швиденько, веселенько*), дієсловах (*спатоньки, ходитоньки, їстоньки, співатоньки*), займенниках (*самісінький*), не лише у віршованих творах і піснях, а й у малій та великій прозі [8, с. 57]. На комплекс

емоційно-оцінних нашарувань системи українських демінутивів найбільше позначилися, як зазначалося вище, емоційні особливості мовлення «простого» народу – з підвищеним елементом пестливості, співчуття, жалю до близьких і близького, до себе, у тому числі як прихильність господаря до всього свого. На відміну від російської мови, система гіпокористичних демінутивів української мови однорідніша в емоційно-оцінному плані й, можливо, дещо «простиша» (очевидно, як відбиття більшої соціальної однорідності, особливо в минулому, україномовного середовища) [9].

Якщо тенденція до етнографізації й фольклоризації української літературної мови зумовлювала плекання в ній одиниць на зразок *воріженьки*, тобто форм з конотацією пестливості там, де її зовсім не потрібно, то тенденція до пошуків «справжніх» стилістичних доміант літературної мови – тенденція докультивування елементів народно-розмовної мови, «простишої» стилістики – може, навпаки, спричинювати заміну звичніших у сучасному розмовно-побутовому мовленні гіпокористичних форм на нейтральні або й дещо знижені [10, с. 23–25].

Про питомо українське походження лексики, притаманне тільки нашому народові зменшувально-пестливе або ж знижене значення свідчать власне українські суфікси -цтво, -ство, -ник, -енко, -івна, -еня-, -есеньк-, ощі, -ісіньк-, -інь, -ат- тощо (*чабаненко, майстренко, циганчук, бондарівна, лімерівна, пахощі, любощі, голубінь, теплінь, качата, бровенята, грошенята, тонесенький, милесенький тощо*) [8, с. 120, 121].

Це стосується ліричної поезії, колискових, щодо прозових творів, то демінутиви притаманні новелам, есе, де автор показує внутрішній світ свого героя, його переживання. Демінутиви – яскравий показник просторічної мови, виявляється здебільшого в діалогічній та монологічній мові. Близько десяти демінутивів є у «Колісковій» Лесі Українки: «*Місяць янесенький промінь тихесенький кинув до нас. Сти ж ти малесенький, пізній бо час*» [11, с. 129].

Демінутивами сповнена лірика плеяди авторів кінця 18–19 ст., що спостерігається в заголовках (Т. Шевченка «*Дівичії ночі*», О. Афанасьєва-Чужбинського «*Дивоцька правда*», П. Куліша «*Ти, смуглява гордівице...*», Л. Глібова «*Ой, не цвісти калиноньці...*», М. Кропивницького «*До вдовиці я ходив*», «*Ой у саду на вишеньці*», І. Котляревського «*Сонце низенько*», Г. Квітки-Основ'яненка, М. Шашкевича «*Місяченько круглоликий закрився хмарою*», «*Чом козаче молоденький*»). Цю саму традицію у своїх віршах, а найбільше в ліриці, продовжать Леся Українка («*Нічка тиха і темна була*»), А. Кримський («*Літав соловейко в рожевий городчик*», «*Весна вже надворі, і світить, і гріє ласкаве сонечко*»), М. Черемшина («*Та кувала зозулечка межі бодяками*», «*Ти не думай, Марусенько*»). Простежується активне використання зменшувано-пестливої лексики не лише в назвах творів, а й у всьому тексті: «*Сонце низенько, / вечір близенько, / спішу до тебе, / лечу до тебе / моє серденько*» (І. Котляревський); «*Хусточка ж моя, шовковая! / Обітри мої слізюньки! / Нехай же, нехай же від них / Полиняють квітоньки*» (Г. Квітка-Основ'яненко); «*... Коли б ти знав, як Рибалкам / У морі жить із рибками гарненько, / Ти б сам нирнув на дно к линам / І парубоцькеє оддав би нам серденько*» (П. Гулак-Артемівський). І там же зустрічаємо: *молоденький, коханячко, дівчинонька, брівоньки, любенький, місяць червоненький, зіронь-*

ки, ніженьки, глибиенко. Цю саму традицію продовжує Л. Боровиковський: *веселечко – весло, рибалонька, ніченька, човник, вірненькеє серце* – у власному вірші про рибалку, нав'язаному творчистію В. Гете [12, с. 16, 18, 22–24, 27].

Не менш затребуваною є зменшувано-пестлива лексика й у прозі та драматургії. Рясно пересипана ними мова «Наталки Полтавки» І. Котляревського: *билінка, сиротина або сиротинька, старенький голубочка, хатка, млинок, раденька, серденько, близенько, рученьки, братик, вдовиця, хатинка* [13].

Демінутиви використовує у своїй творчості сучасна письменниця О. Забужко. Уквітчана ними її непроста проза, особливо за фольклорними мотивами, як у «Казці про калинову сопілку»: «*От мати й чекала — плекаючи потай гадку, чи не судилось, бува, її первісточці князівство або й королівство*» або «*мати, влостивши донину голову собі на колінах, перебирала всі ті, знані їй казки, одну по одній, на голос, – перекладаючи гребенем ніжні, як шовк, русьві косенята сто раз на один бік, сто раз – на другий, говорила про дівчину-золотоволоску, яку князенко підгледів у березі, коли купалася, а потім посва-тав*» [14, с. 82].

«...дати дитині знати (скоро вже вдома тим не потрудилися!), що – негарзд, негоже бути такою пишною: оханути вчасно, покінь іще мале, бо потім пізно буде, посієш звичку – пожнеш характер, посієш характер – пожнеш долю, ну та Господь із ним, зрештою, людоньки, кожен із нас має свої діти, свої клопоти, тож живіть собі як самі здорові знаєть, тільки не кажіть потім, що вас не попереджали...» [14, с. 84].

Завдяки таким можливостям мови створюється атмосфера привітності, простоти, душевності. Лише в таких умовах українці можуть відчувати себе по-справжньому щасливими. Та мова постійно видозмінюється, «оскільки тонко реагує на кожний крок соціокультурного поступу свого носія» [15, с. 30]. З цієї причини, на жаль, на сьогодні тенденція до пестливості нівелюється, вона має переважно родинно-побутовий характер.

Висновки. Питання психологічної, ментальної належності до певного етносу, національних рис і самоідентифікації викликають усе більший науковий інтерес у площині одразу кількох різних наук, у тому числі й філологічних. Як бачимо, існує кілька класифікацій рис української етнотентальності, але всі вони виокремлюють сентиментальність як одну з основних рис. Вона яскраво виявляється в художній мові, про що свідчить активне використання письменниками у своїх творах демінутивно-оцінних форм мовних одиниць із пестливим значенням.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в порівнянні особливостей вияву української сентиментальності в мові художніх творів представників різних літературних епох та усній народній творчості.

Література:

1. Савицька О.В. Етнопсихологія : [навчальний посібник] / О.В. Савицька, Л.М. Співак. – К. : Каравела, 2011. – 264 с.
2. Абрамова І.Г. До проблеми української ментальності / І.Г. Абрамова // Вісник Запорізького національного університету. – 2008. – № 2. – С. 60–68
3. Райська Л.Г. Українська мова в етноментальному просторі Л.Г. Райська [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.siver-litopis.cn.ua/arh/2010/2010_02/2010n02r07.pdf.
4. Другі Кулішеві читання з філософії етнокультури // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Серія «Філософські науки». – Вип. 75. – 2010. – 203 с.
5. Павленко Ю.В. Формування засад українського менталітету та національної культури / Ю.В. Павленко // Наука та наукознавство. – 2007. – № 3. – С. 28–35.
6. Поплавська Т. Особливості національного менталітету та побудова національної держави в Україні / Т. Поплавська // Філософська думка. – 2004. – № 1. – С. 73–91
7. Білодід В.Д. Історіографія української ментальності: В.Б. Антонович: Історіософські нариси / В.Д. Білодід ; за ред. Н.П. Поліщук. – К. : Вищ. школа, 2011 – 335 с.
8. Читай і знай : [довідник-практикум з граматики та стилістики сучасної української мови] / [Н.Я. Дзюбишина-Мельник, О.Я. Лаврінець, К.С. Симонова, Л.Ф. Ціпцюра]. – 2-ге вид. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 198 с.
9. Тараненко О.О. Про демінутив як вияв національної ментальності / О.О. Тараненко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.twirpx.com/file/1099809/>.
10. Читай і знай – 2 : [довідник-практикум з фонетики, орфоєнії, орфографії, лексикології, фразеології сучасної української мови] / [О.Я. Лаврінець, К.С. Симонова, І.А. Ярошевич]. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 206 с.
11. Зоре мово вечірняя: українські романи / упоряд. Т.П. Булат. – К. : Дніпро, 1982. – 221 с.
12. Чари кохання. Любовна лірика українських поетів XIX – поч. XX ст. // упор., автор переднього слова і приміток В. Яременко. – К. : Молодь, 1985. – 283 с.
13. Богород А. Фольклор у житті і творчості Лесі Українки / А. Богород // Дивослово. – 2000. – № 1. – С. 24.
14. Забужко О. Тут могла б бути ваша реклама : [збірка] / О. Забужко. – Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014. – 320 с.
15. Жайворонок Н.В. Українська етнолінгвістика : Нариси : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / В.В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.

Гришко О. П. Сентиментальность как черта украинской этнотентальности в языке художественных произведений

Аннотация. В статье рассматривается украинская сентиментальность как черта этнотентальности и представляется исследование особенностей ее проявления в языке художественного национального дискурса.

Ключевые слова: ментальность, этнотентальность, сентиментальность, демінутивны.

Hrishko O. Sentimentality as a feature of Ukrainian ethnomenality in a language of imaginative literature

Summary. The article discusses sentimentality as a feature of Ukrainian ethnomenality, applied research of features of its manifestation in the language of imaginative national literature.

Key words: mentality, ethnomenality, sentimentality, diminutives.